

## Dokumenti i projekti

---

MEĐUNARODNA PRAVNA POMOĆ U KRIVIČNIM STVARIMA

### RATNI ZLOČINI I ULOGA EVROPSKIH INTEGRACIJA

Dragana Lukić, Marina Matić

**Evropsko partnerstvo određuje nove prioritete koje bi trebalo realizovati. Kao jedan od ključnih kriterijuma za Srbiju i Crnu Goru, u Odluci Saveta ministara Evropske unije o principima, prioritetima i uslovima Evropskog partnerstva sa Srbijom i Crnom Gorom navodi se: "Osigurati punu saradnju sa Međunarodnim tribunalom za zločine u bivšoj Jugoslaviji". U delu iste Odluke jasno stoji sledeći kratkoročni prioritet: "U Srbiji: jačati kancelariju Tužioca za ratne zločine; ustanoviti upravne i apelacione sudove".**

Međunarodna pravna pomoć u krivičnim stvarima, označava pomoć koju pravosudni organ i drugi nadležni organi jedne države ukazuju pravosudnim i drugim organima druge države povodom ili u vezi sa izvršenim krivičnim delima, a na osnovu međunarodnih ugovora ili domaćeg zakonodavstva.

Međunarodna pravna pomoć u krivičnim stvarima u Srbiji trenutno je regulisana članovima od 530 do 554 Zakonika o krivičnom postupku Republike Srbije. U Zakoniku je regulisana materija međunarodne pravne pomoći, i to putem metode upućivanja na međunarodne ugovore kao i primenom načela supsidijarnosti.

Suzbijanje kriminaliteta sa elementom inostranosti, posebno organizovanog kriminala, terorizma, genocida, zločina protiv čovečnosti i ratnih zločina, bilo bi nezamislivo bez pravne pomoći među državama.

Pravosudna saradnja i efikasna pravna pomoć su značajan pokazatelj stabilnosti i funkcionisanja institucija jedne države, posebno države u tranziciji koja teži pridruživanju Evropskoj uniji, što je slučaj Srbije i Crne Gore.

#### Uloga Evropske unije

Srbija i Crna Gora su od oktobra 2000. godine uključene u Proces stabilizacije i pridruživanja, novi mehanizam za razvoj odnosa sa državama Zapadnog Balkana, čiji je krajnji cilj potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, a nakon toga i članstvo u Evropskoj uniji.

Na Evropskom samitu u Solunu održanom 21. juna 2003. godine, Evropska unija ponudila je državama Zapadnog Balkana Evropsko partnerstvo, kao jedan od glavnih instrumenata predpristupne strategije Evropske unije prema zemljama koje su potencijalni kandidati za članstvo. Evropsko partnerstvo se uvodi u cilju pružanja pomoći državi na koju se odnosi, u utvrđivanju kratkoročnih i srednjoročnih prioriteta koje je potrebno da ispuni kako bi napredovala u procesu evropskih integracija i ispunila kriterijume za članstvo.

Kriterijumi za članstvo u Evropskoj uniji definisani su 1993. godine na Samitu u Kopenhagenu. Država kandidat za pristupanje ili pridruživanje Evropskoj uniji mora da ostvari sledeće kriterijume:

- stabilnost institucija kojima se garantuje demokratija, vladavina prava, poštovanje ljudskih prava i zaštita manjina;
- funkcionalna, efikasna i kompetitivna tržišna privreda koja je u stanju da izdrži pritisak na jedinstvenom tržištu Evropske unije;
- sposobnost preuzimanja obaveza punopravnog članstva, uključujući i sprovođenje ciljeva političke, ekonomske i monetarne unije.

Navedeni kriterijumi za pristupanje Evropskoj uniji dopunjeni su zaključcima Saveta za opšte poslove iz 1997. godine i Saopštenjem Evropske komisije 1999. godine, kojim se već postojeći kriterijumi, dopunjuju zahtevima za potpunom saradnjom sa Međunarodnim tribunalom u Hagu, kao i stvaranjem realnih šansi za povratak izbeglih i interno raseljenih lica.

Jedna od najvažnijih činjenica u vezi Evropskog partnerstva je uslovljavanje svake finansijske pomoći

Evropske unije ispunjavanjem ovih prioriteta (Aneks dokumenta, član 5), tako da će ovaj instrument ekskluzivno određivati odnose između EU i naše zemlje sve do potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, koji će predstavljati novi okvir definisanja odnosa EU i Zapadnog Balkana. Finansijska pomoć se uslovljava i napretkom u ispunjavanju kopenhagenskih kriterijuma, iako su to kriterijumi za članstvo, a ne za pridruživanje.

Savet ministara Evropske unije je 14. juna 2004. godine usvojio prvu Odluku o principima, prioritetima i uslovima sadržanim u Evropskom partnerstvu sa Srbijom i Crnom Gorom uključujući Kosovo, prema Rezoluciji 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija od 10. juna 1999. godine. Godišnji izveštaj Evropske komisije o postignutom napretku Srbije i Crne Gore u procesu stabilizacije i pridruživanja, objavljen je 9. novembra 2005. godine i predstavlja analizu napretka koji je učinjen od objavljivanja Studije izvodljivosti, aprila 2005. godine. Ovaj izveštaj razmatra da li su planirane reforme o kojima govori Studija izvodljivosti sprovedene, ispituje nove inicijative i procenjuje ukupan stepen sprovođenja reformi.

Godišnji izveštaj Evropske komisije odnosi se i na saradnju Srbije i Crne Gore i Haškog tribunala, kao posebnog kriterijuma za priključenje Evropskoj uniji. U delu 1.1. Regionalna pitanja i međunarodne obaveze, Godišnjeg izveštaja navedeno je sledeće:

"Saradnja sa Međunarodnim tribunalom za ratne zločine počinjene na teritoriji bivše Jugoslavije (Haškim tribunalom) je međunarodna obaveza državne zajednice Srbija i Crna Gora kao članice UN i potpisnice Dejtonskog i Pariskog sporazuma. To je takođe njena obaveza kao članice Saveta Evrope i deo je njenih post-pristupnih obaveza, te jedan od uslova EU postavljenih u okviru Procesu stabilizacije i pridruživanja. Saradnja sa Haškim tribunalom je međunarodna obaveza Srbije i Crne Gore kao celine i stoga se tiče i Republike Crne Gore".

Što se regionalne saradnje tiče, Misija OEBS-a inicirala je niz aktivnosti usmerenih na unapređenje regionalne pravosudne saradnje u postupcima za ratne zločine, u trouglu Srbija i Crna Gora, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, kako bi se prevazišli ovi problemi (tzv. «Palički proces»). Među njima su najvažniji regionalni sastanci visokih predstavnika pravosuđa i nadležnih ministarstava čija svrha je razmatranje konkretnih vidova saradnje u postupcima za ratne zločine, poput unapređenja postojećih mehanizama prekogranične saradnje, pristupa svedocima, obezbeđivanja dokaza, razmene iskustava i sudske prakse.

Intenziviranje regionalnih kontakata doprinelo je uobličavanju konkretnih mehanizama za poboljšanje saradnje poput Memoranduma koje su potpisali Tužilac za ratne zločine i Republički javni tužilac Republike Srbije sa državnim tužiocima Hrvatske i Bosne i Hercegovine, kao i rastućoj saradnji među tužilaštvima ovih država u konkretnim postupcima. Zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina koji je donet 1. jula 2003. godine, utvrđuje se nadležnost državnih organa Republike Srbije i za vođenje postupaka protiv učinilaca krivičnih dela, predviđenih članom 5. Statuta Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, koja su izvršena na teritoriji bivše Jugoslavije, bez obzira na državljanstvo učinioaca ili žrtve.

Ipak u delu 1.1. Regionalna pitanja i međunarodne obaveze, Godišnjeg izveštaja navedeno je da iako je regionalna saradnja značajno unapređena potpisivanjem niza bilateralnih sporazuma određeni problemi još uvek nisu prevaziđeni:

"Bilateralni odnosi sa svim zemljama, kako na političkom tako i na polju trgovine, nastavljaju da se unapređuju, mada se ponekad, tu i tamo, javljaju problemi. Ima još otvorenih pitanja, pre svega u demarkaciji granice sa Hrvatskom i BiH, a tu su i tužbe podnete Međunarodnom sudu pravde, koje su podnele ove dve države. Proslava desetogodišnjice operacije „Oluja“ u Hrvatskoj i reakcija Srbije takođe su zategle njihove bilateralne odnose. S druge strane, prisustvo visokih zvaničnika Srbije i Crne Gore na komemoraciji u Srebrenici važan je gest koji je doprineo regionalnom pomirenju."

Druga runda tehničkih pregovora između Srbije i Crne Gore i Evropske unije o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju počela je 22. februara 2006. godine u Beogradu. Platforma za pregovore je novi dokument "Predlog Odluke Evropskog partnerstva sa Srbijom i Crnom Gorom", kao i Godišnji izveštaj o napretku SCG u Procesu stabilizacije i pridruživanja za 2005. godinu.

Na osnovu zaključaka iznetih u Godišnjim izveštajima Evropske komisije za 2005. godinu za Srbiju i Crnu Goru i Kosovo (Rezolucija Saveta bezbednosti UN 1244) pristupilo se ažuriranju i izradi novog teksta Partnerstva. Drugo Evropsko partnerstvo određuje nove prioritete koje bi trebalo realizovati, i u više navrata ističe prioritete koji uključuju sprovođenje specifičnih zahteva.

Kao jedan od ključnih kriterijuma za Srbiju i Crnu Goru, u Aneksu Odluke Saveta navodi se:

"Osigurati punu saradnju sa Međunarodnim tribunalom za zločine u bivšoj Jugoslaviji".

U delu Politički zahtevi, Demokratija i vladavina prava, Sistem pravosuđa jasno stoji sledeći kratkoročni

prioritet: "U Srbiji: jačati kancelariju tužioca za ratne zločine; ustanoviti upravne i apelacione sudove".

Slična formulacija nalazi se i kod srednjoročnih prioriteta za istu oblast:

"Dodatno ojačati kapacitete za vojna suđenja koji će biti potpuno usklađeni sa međunarodnim obavezama u pogledu saradnje sa Međunarodnim tribunalom za zločine u bivšoj Jugoslaviji."

U delu Regionalna saradnja i međunarodne obaveze, kao kratkoročni prioriteti navedeni su:

"U potpunosti poštovati Dejtonski sporazum."

"Jačanje regionalne saradnje i dobrosusedskih odnosa. Zaključiti i sprovesti sporazume sa susednim zemljama, posebno onih koji se odnose na slobodnu trgovinu, prekograničnu saradnju, borbu protiv organizovanog kriminala, krijumčarenja i trgovine, saradnju u pravosuđu, upravljanje granicama, životnu sredinu, saobraćaj i energetiku."

Regionalni problem privođenja pravdi počinilaca ratnih zločina često se ističe u izveštajima Evropske unije i Saveta Evrope. Ovaj problem posebno je naglašen u slučajevima kada pojedinci poseduju dvostruko državljanstvo, zbog jasnih ustavnih ograničenja vezanih za ekstradiciju sopstvenih državljana i neujednačenosti zakonskog okvira. Regionalna dimenzija suđenja za ratne zločine je očigledna. Skoro da nema slučaja ratnih zločina, a da ne postoji regionalni aspekt: mesto zločina ili dokazi mogu biti u jednoj zemlji, dok su žrtve, svedoci ili okriljeni u drugim zemljama u regionu. U isto vreme, istrage ili i suđenja mogu biti viđeni prema zakonima različitih država.

Ratne zločine na teritoriji bivše Jugoslavije u velikom broju slučajeva karakteriše element inostranosti tako da je teško goniti počiniocima ovih krivičnih dela ako ne postoji efikasna regionalna saradnja.

Na osnovu Pravila 29. Statuta Međunarodnog tribunala, za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine, države su obavezne da sarađuju sa Međunarodnim tribunalom u istrazi i krivičnom gonjenju osoba optuženih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava. Pravilom je predviđeno da države moraju udovoljiti svakom zahtevu za pomoć ili nalogu koji je izdalo pretresno veće.

Iako su ratifikovani međunarodni ugovori u Srbiji i regionu, čime se stvara pravni osnov za saradnju i omogućava ustupanje predmeta, u praksi se to veoma retko primenjuje. Postoji samo jedan primer takvog transfera u praksi, i to kod slučaja "Abdić", kada je predmet prebačen iz Bosne u Hrvatsku. To se u skladu sa dosadašnjim iskustvom više smatra izuzetkom nego pravilom.

Postojeći multilateralni sporazumi kojima se reguliše međunarodna pravna pomoć u krivičnim stvarima ne sadrže adekvatna rešenja za problem ustupanja predmeta. Potrebno je razviti strategiju rešavanja ovog problema ili zaključivanjem bilateralnih sporazuma između država u regionu, ili zaključivanjem regionalnog multilateralnog sporazuma.

Jasno je da se od Srbije i Crne Gore očekuje da nastavi progres i reforme na polju ostvarivanja specifičnih zahteva i da pored ispunjavanja svojih međunarodnih obaveza nastavi da unapređuje regionalnu saradnju.

### **Unapređenje pravosudne saradnje**

U ostvarivanju preporuka Evropske komisije značajno bi pomogla primena tekovina Evropske unije koje su se pokazale uspešnim u međunarodnoj pravnoj pomoći.

Nakon genocida u Ruandi koji je šokirao svet 1994. godine, Evropska unija predložila je preduzimanje mera koje bi poboljšale saradnju država članica u oblasti krivične istrage i gonjenja učinilaca ili osumnjičenih za zločine protiv čovečnosti, ratne zločine i genocid. Kako bi saradnja država članica EU u borbi protiv genocida i ratnih zločina bila što uspešnija Savet Evropske unije doneo je odluku o stvaranju mreže osoba zaduženih za ratne zločine u okviru policijskog i pravosudnog sistema država članica. Događaji na teritoriji bivše Jugoslavije tokom devedestih godina XX veka, uverili su zvaničnike Evropske unije da je neophodno preduzeti odlučne mere kako bi se sprečio nastanak novih sukoba, čije posledice su zločini protiv čovečnosti.

Oblast međunarodne pravne pomoći regulisana je Konvencijom Saveta Evrope o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima iz 1959. godine, i Protokolima iz 1978. i 2001. godine. Na nivou Evropske unije Konvencija iz 1959. godine dopunjena je Šengenskom konvencijom iz 1990. godine i Konvencijom EU o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima iz 2000. godine i Protokolom iz 2001. godine.

Pravni okvir za ostvarivanje međunarodne pravne pomoći u EU unapređivan je osnivanjem Sudova za saradnju, Evropske pravosudne mreže, Evrodžasta, Evropskog naloga za hapšenje, Evropskog naloga za

izvođenje dokaza i mnogobrojnim drugim merama.

Svrha svih ovih mera je poboljšanje efikasnosti i dužine trajanja postupka pravosudne saradnje i unapređenje principa uzajamnog priznavanja između pravosudnih sistema država članica, kao i omogućavanje prekogranične istrage i podizanja optužnice uspostavljanjem direktnog kontakta između sudija i tužilaca država članica.

### **Okvirna odluka o nalogu za hapšenje**

Okvirna odluka Saveta o evropskom nalogu za hapšenje i postupku izručenja između država članica predstavlja pokušaj evropskog zakonodavca da se pojednostavi i ubrza postupak ekstradicije. Na Evropskom savetu održanom u Tampereu 1999. godine usvojeni su zaključci i ideja Evropske komisije kojom se predlaže uvođenje evropskog naloga za hapšenje. Predlog Evropske komisije značio je zahtev da svaki nacionalni pravosudni organ uz minimum formalnosti prizna zahteve za predaju lica koje je uputio pravosudni organ druge države članice.

U Okvirnoj odluci evropski nalog za hapšenje definisan je kao sudska odluka koju izdaje jedna država članica kako bi druga država članica uhapsila ili izručila traženo lice u cilju krivičnog gonjenja, izvršenja rešenja o pritvoru ili izvršenja naredbe o zadržavanju u pritvoru.

Evropski nalog za hapšenje može se izdati u slučaju kada je izrečena kazna zatvora ili naredba o zadržavanju u pritvoru u minimalnom trajanju od četiri meseca i za prestupe za koje se izriče kazna zatvora ili naredba o zadržavanju u pritvoru u maksimalnom trajanju od jedne godine. U Okvirnoj odluci su taksativno navedena krivična dela za koja se može izdati evropski nalog za hapšenje, s tim što postoji mogućnost proširenja liste. Evropski nalog za hapšenje može se izdati i za zločine koji su obuhvaćeni nadležnošću Međunarodnog krivičnog suda. Ova činjenica je značajna jer je Savezna Republika Jugoslavija ratifikovala Statut Međunarodnog krivičnog suda 6. septembra 2001. godine i time prihvatila nadležnost ovog suda.

Odlukom se predviđa i mogućnost zaplena imovine u slučaju da je država članica koja dostavlja zahtev to izričito navela u nalogu za hapšenje. Država članica koja postupa po zahtevu može i samoinicijativno da zapleni imovinu traženog lica i preda je državi članici koja je uputila zahtev, u slučaju da zaplenjena imovina može predstavljati dokaz ili je stečena izvršenjem krivičnog dela.

### **Okvirna odluka o nalogu za dostavljanje dokaza**

Pravosudni organi imaju dva zahteva kod prikupljanja dokaza koji se koriste u krivičnom postupku: moraju da prikupe dokaz na vreme kako bi mogli da ga upotrebe i da ga pribave u formi u kojoj može biti korišćen. Mnoge mere su preduzete poslednjih godina kako bi se olakšalo pravosudnim organima pribavljanje dokaza iz drugih država.

Predlog Evropske komisije o evropskom nalogu za dostavljanje dokaza predstavlja samo prve korake procesa čiji je krajnji cilj zamena postojećeg režima međunarodne pravne pomoći u Evropskoj uniji jedinstvenim sistemom prava EU koje će biti zasnovano na uzajamnom priznavanju.

Kao i svi drugi segmenti prava Evropske unije i oblast pravosuđa i unutrašnjih poslova se razvija postepeno, sektorski. Okvirna odluka o nalogu za dostavljanje dokaza odnosi se samo na predmete, dokumenta i podatke. Drugi oblici dokaza nisu obuhvaćeni Predlogom.

Predlog sadrži odredbe kojima se ubrzava postupak dostavljanja dokaza i zasniva se na istom pristupu kao i Okvirna odluka o evropskom nalogu za hapšenje. Princip uzajamnog priznavanja i direktnog kontakta između pravosudnih organa država članica pokazuje veoma dobre rezultate. Prosečno vreme potrebno za izvršenje naloga za hapšenje smanjeno je od kad je doneta Okvirna odluka o nalogu za hapšenje sa više od 9 meseci na 45 dana.

### **Zaključak**

Okvirne odluke EU zasnivaju se na Programu mera Saveta za sprovođenje načela uzajamnog priznanja sudskih odluka od 15. januara 2001. godine, a cilj im je uvođenje suštinskih odstupanja od tradicionalnog sistema međunarodne pravne pomoći. Preuzimanje ovog standarda nemoguće je zato što državna zajednica Srbija i Crna Gora još uvek nije članica EU, kao ni zvanični kandidat za članstvo. Članstvom se zasniva reciprocitet, a većina mehanizama ne funkcioniše jednostrano.

Sadašnja podela nadležnosti u oblasti međunarodne pravne pomoći u državnoj zajednici i Srbiji, i poslovni putevi koji su sa njom povezani, pokazali su se, pre svega sa stanovišta prakse, kao element sputavanja i dugog trajanja samog postupka.

Usklađivnje propisa Srbije i Crne Gore u oblasti krivičnog prava, posebno pitanje ekstradicije, ne bi trebalo posmatrati samo u svetlu evropskih integracija, već i u međunarodnim razmerama. Usvajanjem instituta Evropske unije znatno se olakšava funkcionisanje i efikasnost nacionalnog krivičnog sistema i poboljšanje međunarodne pravne saradnje, a samim tim i ugled države i poverenje u njene institucije. U postupcima pred Međunarodnim sudom za ratne zločine i pred drugim sudovima procedure koje je primenila Evropska unije bi takođe značajno olakšale postupak prikupljanja dokaza i dovođenje učinilaca ratnih zločina pred lice pravde.

Modeli okvirnih odluka mogu poslužiti kao primer rešavanja regionalnih problema u oblasti međunarodne pravne pomoći. Ukoliko bi postojalo interesovanje sve tri države Zapadnog Balkana, bilo bi moguće uspostaviti regionalni nalog za hapšenje ili dostavljanje dokaza, po uzoru na rešenja Evropske unije, koji bi važio na teritoriji Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije i Crne Gore.

---

1 Član 3. Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina.  
2 Savet EU doneo je 30. januara 2006. godine Odluku o principima, prioritetima i uslovima sadržanim u Evropskom partnerstvu sa Srbijom i Crnom Gorom uključujući Kosovo. Objavljivanjem ove Odluke, sa inoviranim dokumentom Evropskog partnerstva, u Službenom listu EU od 7. februara 2006. prestala je da važi prethodna Odluka 2004/520/ES.

3 Na primer: može postojati situacija da Srbin koji je počinio zločin na teritoriji Bosne i Hercegovine, ima državljanstvo Srbije i Crne Gore i državljanstvo Bosne i Hercegovine. Bosna i Hercegovine je podigla optužnicu protiv njega, a po Ustavu Srbije nije dozvoljeno isporučivati domaće državljanje. Ukoliko se postupak protiv učinioca vodi pred sudom Srbije i Crne Gore neophodna je saradnja sa institucijama Bosne i Hercegovine (dokazi, iskazi svedoka, itd).

4 Na primer: utvrđivanje identiteta, pronalaženje osoba, uzimanje iskaza i dostavu dokaza, uručenje dokumenata, hapšenje ili pritvaranje osoba i predaju ili dovođenje optuženih pred Međunarodni tribunal.

5 Na primer: Evropska konvencija o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima, ratifikovana 2001. godine u Skupštini SRJ, i Memorandum o Sporazumu o sprovođenju i unapređenju saradnje u borbi protiv teških oblika kriminala (Memorandum on Agreement on Realization and Promotion of Co-operation in Fighting All Forms of Grave Crime).

6 Council Decision 2003/335/JHA of 8 May 2003 on the investigation and prosecution of genocide, crimes against humanity and war crimes.

7 Council Decision 2002/494/JHA of 13 June 2002, setting a European network of contact points in respect of persons responsible for genocide, crimes against humanity and war crimes.

8 Convention of 29 May 2000 on Mutual Legal Assistance in Criminal Matters between the Member States of the European Union, OJ C 197, 12/07/2001.

9 Council Act of 16 October 2001 establishing, in accordance with Article 34 of the Treaty of European Union, the Protocol to the Convention on Mutual Legal Assistance in Criminal Matters between the Member States of the European Union, OJ C 326, 21/11/2001.

10 Council Framework Decision 2002/584/JHA of 13 June 2002 on the European arrest warrant and the surrender procedures between the Member States, OJ L 190, 18/07/2002.

11 Član 1 Okvirne odluke o nalogu za hapšenje.

12 Član 2 Okvirne odluke o evropskom nalogu za hapšenje.

13 Savet Evropske unije može nakon konsultacija sa Evropskim parlamentom da dopuni postojeću listu određenim kategorijama krivičnih dela.

14 Član 29 Okvirne odluke o evropskom nalogu za hapšenje.

15 Proposal for a Council Framework Decision on the European Evidence Warrant for obtaining objects, documents and data for use in proceedings in criminal matters, COM (2003) 688 final, 14/11/2003.

16 Dokazi koji nisu obuhvaćeni predlogom mogu se podeliti u dve kategorije: a) dokazi koji još uvek ne postoje ali su direktno dostupni (to su dokazi koji se izvode saslušanjem osumnjičenog, svedoka ili veštaka, kao i prisluškivanjem telefonskih razgovora ili praćenjem bankarskih transakcija); b) drugu grupu čine dokazi koji iako postoje nisu direktno dostupni jer je neophodno dodatno ispitivanje ili analiza (npr. DNK).